

FREUDS HANTERING VAN DE CONSTRUCTIE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE PSYCHOANALYTISCHE TECHNIEK

Filip Geerardyn

H. Dunantlaan, 2, B-9000 Gent
Tel.: ++/32/(0)9 264 63 57, Filip.Geerardyn@ugent.be

Samenvatting: In deze bijdrage onderzoekt de auteur de precieze wijze waarop Freud de techniek van de constructie toepaste binnen zijn klinische praktijk. Niet tegenstaande de constructie als techniek naar verluidt een vanzelfsprekend onderdeel van Freuds analytische arbeid vormde, is hij erg terughoudend hierover. Er wordt getracht om meer licht te werpen op Freuds techniek van de constructie door een nauwkeurige lectuur enerzijds van de beide analogieën die hij naar voor schoof ter beschrijving van de psychoanalytische arbeid, namelijk: 1. De analogie met de arbeid van de archeoloog (1937*d*); 2. De analogie met het maken van een treinreis (1920*a*), anderzijds van de zesde en zevende sessie van de analyse van de Rattenman (1909*d*). Hieruit blijkt dat voor Freud de constructie niet alleen een onvervreemdbaar onderdeel vormde van zijn techniek, maar tevens voorwerp diende te zijn van een dialectische bewerking. De aandacht wordt gevestigd op de rol van deze *Durcharbeitung* voor het subjectiveringsproces in de analyse. Tot slot reikt de auteur een derde analogie aan teneinde de draagwijdte van de constructie te verhelderen, namelijk de analogie met het oeuvre.

Sleutelwoorden: Geschiedenis van de Psychoanalyse, Techniek, Constructie, Narratieve Structuur, Oeuvre.

Ontvangen: 21 januari 2006; **Aanvaard:** 4 april 2006.

*"Analogieën vormen geen bewijs,
maar ze zorgen er wel voor dat we ons thuis voelen."
(Freud, 1933*a*)*

*"De waarheid heeft een structuur van fictie"
(Lacan, 1966: 742)*

Inleiding

In deze bijdrage onderzoeken we de notie van de constructie in de enge zin van het woord, namelijk als aanduiding van een precies te

omschrijven aspect van de psychoanalytische techniek. Dit uitgangspunt confronteert ons vooreerst met een merkwaardige leemte in Freuds werk. Waar hij in zijn tekst "Constructies in de analyse" (Freud, 1937*d*) wel een duidelijke omschrijving geeft van wat een constructie inhoudt, vinden we in zijn oeuvre erg weinig houvast voor het antwoord op de vraag naar de precieze wijze waarop hij deze techniek hanteerde binnen zijn klinische praktijk. We proberen meer licht te werpen hierop vanuit een nauwkeurig herlezen van Freuds omschrijvingen van de psychoanalytische arbeid. Daartoe bediende hij zich van twee analogieën: deze met de archeologische arbeid en deze met het maken van een reis. De bespreking van de eerste analogie werpt de vraag op naar de adequaatheid van de epistemologie van de archeologie ter beschrijving van het analytische proces. De toetsing van de tweede analogie aan Freuds hanteren van de constructie in de gevalsstudie van de Rattenman (Freud, 1909*d*) voert ons tot het verband tussen constructie, doorwerken en het zich subjectiveren als finaliteit van de kuur.

Wat heet een constructie?

Wanneer Freud uiteindelijk over de techniek van de constructie schrijft, heeft hij klaarblijkelijk iets heel precies voor ogen, iets wat de psychoanalyse zelfs als zodanig definieert. In zijn tekst "Constructies in de analyse" noemt hij het een "algemeen bekend, om zo te zeggen vanzelfsprekend feit" dat de analytische arbeid "uit twee geheel verschillende gedeelten bestaat", en "zich op twee gescheiden tonelen afspeelt, op twee personen betrekking heeft, van wie elk een andere taak toegewezen krijgt" (Freud, 1937*d*: 272). Daar waar het de taak van de analysant is om zich het verdrongene of vergetene te herinneren is het deze van de analyticus om "[...] het vergetene [te] raden uit de aanwijzingen die het achterlaat, of juister uitgedrukt, hij moet het daaruit *construeren*" (*Ibid.*: 273). Die aanwijzingen vindt de analyticus terug in de symptomen en remmingen van zijn patiënten, in zogenaamde dekherinneringen, in de herhalingen die zich zowel binnen als buiten de kuur voordoen, in lapsussen en dergelijke. In onderscheid met de duiding die betrekking heeft op één element van het materiaal, is het echter een constructie "als men de analysant een stuk van zijn vergeten voorgeschiedenis bij voorbeeld als volgt voorlegt: 'Tot u zo en zo oud was, hebt u zich als exclusieve en absolute bezitter van uw moeder beschouwd, toen kwam er een tweede kind, en daarmee een zware teleurstelling. Uw moeder heeft u een poos in de steek gelaten

en zich ook later niet meer alleen aan u gewijd. Uw gevoelens voor uw moeder werden ambivalent, uw vader kreeg een nieuwe betekenis voor u' enzovoort" (*Ibid.*: 273).

In dit weliswaar fictieve voorbeeld behelst het vergetene de *beleving* in de kindertijd van iets heel natuurlijk, namelijk de geboorte van een jonger kind. Hoe "natuurlijk" ook, voor een kleine Narcissus is de komst van een jongere broer of zus ronduit spectaculair, zelfs *traumatisch* te noemen. Freud laat hierover geen twijfel bestaan. In *De man Mozes en de monotheïstische religie*, zijn historische roman die in dezelfde periode tot stand kwam en waarin hij, naar analogie met zijn klinische arbeid, een constructie maakt met betrekking tot de voorgeschiedenis van het monotheïsme, luidt het dat "de genese van de neurose overal en altijd teruggaat op zeer vroege jeugdindrukken [...] die wij juist om die reden als etiologische trauma's aanmerken" (Freud, 1939a: 86-87).¹ Deze indrukken werden beleefd in de eerste vijf levensjaren, zijn geheel vergeten en hebben een seksueel-agressieve inhoud en het verband tussen deze drie aspecten wordt gelegd "door een *theorie*, een resultaat van de analytische arbeid, die als enige kennis over de vergeten ervaringen kan verschaffen of, om het scherper doch ook incorrechter uit te drukken, *ze in de herinnering kan terugroepen*" (*Ibid.*: 88, onze cursivering).

Hoe "vanzelfsprekend" het construeren ook deel uitmaakt van de analytische arbeid, toch zijn de concrete voorbeelden van *hoe* Freud deze techniek precies hanteerde schaars te noemen. De gevalsstudie

1. Merken we op dat "seksueel trauma" hier niet dient begrepen te worden in de betekenis die Freud er veertig jaar eerder, ten tijde van zijn zogenaamde verleidingstheorie, aan gaf. Zo verduidelijkt hij in *De man Mozes*: "Men kan in het midden laten of de etiologie van de neurosen algemeen als traumatisch mag worden beschouwd. Het voor de hand liggende bezwaar hier tegen is dat er niet altijd uit de oergeschiedenis van het neurotische individu een *evident* trauma valt op te diepen. Vaak moet men volstaan met de constatering dat er slechts sprake is van een uitzonderlijke reactie op ervaringen en eisen waarmee *alle individuen* te maken krijgen en die door hen op een andere, normaal te noemen manier worden verwerkt en afgehandeld" (Freud, 1939a: 86, onze cursivering). Algemeen brengt Freud steeds *twee* etiologische factoren in rekening, de *constitutie* van het individu, i.e. het aandeel van de biologie, en de *omstandigheden* waarin het terecht komt (cf. Freud, 1910c: 111, 117; 1912b: 73 nt. 2). Als voorbeelden van de aard van de door hem aangeduide "ervaringen en indrukken" noemt Freud in *De man Mozes*: "seksueel en agressief getinte indrukken", "vroege beschadigingen van het Ik (narcistische krenkingen)", "ervaringen aan het eigen lichaam", "zintuiglijke waarnemingen, meestal van wat men gezien en gehoord heeft" (Freud, 1939a: 88). Het residu van dergelijke indrukken kan de gietvorm worden van het latere liefdesleven van het individu: "Zo kan een man wiens kindertijd in het teken van een excessieve, thans vergeten moederbinding heeft gestaan, gedurende zijn gehele leven naar een vrouw zoeken van wie hij zich afhankelijk kan maken, door wie hij zich laat voeden en onderhouden. Een meisje dat in haar vroege jeugd object van seksuele verleiding werd, kan haar latere seksuele leven zodanig organiseren dat zij steeds weer zulke aanvallen provoceert" (*Ibid.*: 89).

van de Wolfenman draait weliswaar geheel om de constructie van een oerscène, namelijk het zien van de coïtus a tergo van de ouders toen Sergeï anderhalf jaar oud was (Freud, 1918*b*). Maar voor een micro-opname van Freuds techniek wenden we ons hier beter naar de gevalsstudie van de Rattenman. Deze studie geeft ons een helder beeld van hoe hij in het zesde gespreksuur concreet intervenueerde met zijn constructie betreffende de doodswens ten aanzien van de vader en de bron ervan, gesitueerd voor het zesde levensjaar van zijn patiënt, dat wil zeggen voor het begin van de continue herinnering (Freud, 1909*d*: 38). Zoals bekend bevat deze gevalsstudie Freuds gedetailleerde aantekeningen van het inleidende gesprek en van de eerste zeven sessies van de eigenlijke analyse. Bijkomend voordeel hier is de omstandigheid dat van deze gevalsstudie ook Freuds oorspronkelijke aantekeningen werden bewaard en gepubliceerd (Freud, 1955*a*), zodat we onze conclusies niet louter baseren op de gepubliceerde studie, welke laatste toch steeds beschouwd kan worden als een "constructie achteraf" en dus als minder betrouwbaar als uitgangspunt voor de vraag die ons hier bezighoudt. Met de gevalsstudie van de Rattenman stelt dit probleem zich alleszins veel minder, gezien uit de vergelijking van beide bronnen gebleken is dat Freuds notities van de eerste zeven gesprekken quasi integraal en onveranderd werden overgenomen in zijn gevalsstudie – althans op het punt dat ons hier aanbelangt.

Voorlopig samenvattend kunnen we stellen dat voor Freud de constructie in de enge zin van het woord, i.e. als techniek, een essentieel onderdeel uitmaakt van de taak van de analyticus en dat zij betrekking heeft op indrukken uit de oergeschiedenis van de patiënt. Zo stelt hij in een voetnoot bij de eerder aangehaalde passage uit *De man Mozes* onomwonden dat "[...] het dus onzinnig is te beweren dat men psychoanalyse bedrijft als men juist deze oertijden uitsluit van onderzoek en ze buiten beschouwing laat, zoals in sommige kringen gebeurt" (Freud, 1939*a*: 86). Meteen hebben we ook vastgesteld dat Freud de naar zijn oordeel kapitale techniek minstens over een tijdsspanne van meer dan dertig jaar hanteerde, maar dat hij de kwestie maar zelden te berde bracht.² Ten einde voorbij de omschrijving van de *constructie*

2. De Rattenman startte zijn analyse in oktober 1907, terwijl *De man Mozes* geschreven werd in 1934-1938. Voor de tussenliggende periode verwezen we al naar de gevalsstudie van de Wolfenman (Freud, 1918*b*), wiens analyse bij Freud liep van 1910 tot 1914. We vermelden hier nog zijn gevalsstudie over de jonge homoseksuele (Freud, 1920*a*) waarin hij de constructie als techniek aankaart – zie verder. Voor wat betreft de periode vóór 1907 zou het stellig de moeite lonen om zijn klinische geschriften te screenen op het voorkomen van constructies, al dan niet in de enge zin zoals later door Freud omschreven.

van de oertijd van de levensgeschiedenis te geraken, wenden we ons nu, dicht bij Freuds teksten verwijlend, naar de beide analogieën die hij naar voor schoof in zijn beschrijvingen van de psychoanalytische arbeid.

De analogie met de archeologie

Zoals Freud dit in enkele vroegere teksten deed, vergelijkt hij ook in "Constructies in de analyse" (Freud, 1937d) de psychoanalytische arbeid met deze van de archeoloog. De analyticus probeert zijn patiënt ertoe te brengen om de "verdringingen van zijn vroege ontwikkelingen" op te heffen en daartoe "moet hij zich opnieuw bepaalde ervaringen en de hierdoor veroorzaakte affectimpulsen herinneren die hij thans is vergeten" (*Ibid.*: 272). "Het gewenste," zo vervolgt hij, "is een betrouwbaar en op alle wezenlijke punten volledig beeld van de vergeten levensjaren van de patiënt" (*Ibid.*: 272). Dit vergetene toont zich indirect via allerlei aanwijzingen waaruit de analyticus dit vergetene construeert, een arbeid die "vergaande overeenkomsten" vertoont met die van de archeoloog en "eigenlijk hetzelfde" is (*Ibid.*: 273). Over twee bladzijden gespreid licht Freud zijn geliefde analogie nader toe, echter niet zonder enige kronkeling en redundantie. Nauwkeurige lectuur toont aan dat hij tussen beide vormen van arbeid hooguit drie overeenkomsten tegenover vijf verschilpunten ziet.

Wat de overeenkomsten betreft hebben zowel de archeoloog als de analyticus: 1. "het onbetwistbare *recht* om te reconstrueren"; 2. doen zij dit "door het *aanvullen en samenvoegen* van bewaard gebleven resten"; 3. en kampen zij met "*menige identieke moeilijkheid en bron van fouten*", waarvan Freud er één noemt, namelijk "het bepalen van de relatieve ouderdom van een vondst". Hun puzzelwerk verschilt echter in die zin dat voor de psychoanalyticus geldt dat het te reconstrueren "psychische object": 1. *intact* is (tegenover verwoest); 2. *levend* (tegenover materieel) en bijgevolg (zo begrijpen we) 3. veel *complexer* dan het object van de opgraver. Bovendien oordeelt Freud dat de analyticus 4. inzake *kennis* niet voldoende voorbereid is op wat hij moet vinden en 5. met zijn constructie niet het *doel* van zijn arbeid heeft bereikt maar slechts het *voorbereidende werk* heeft verricht (*Ibid.*: 273-274).

Gezien de verschillen ons zwaarder lijken door te wegen dan de overeenkomsten vragen we ons af of Freud niet te veel dupe is van zijn passie voor de archeologie. Misschien is de epistemologie waarmee de archeoloog zijn werk kan doen (en goed kan doen) niet ge-

schikt ten aanzien van wat Freud hier nochtans zo mooi aanduidt als het "psychische object". De archeoloog kan het immers stellen met de idee van een *punt-voor-punt* projectie, in die zin dat met elk punt van het archeologische object een punt overeenstemt van het gereconstrueerde object.

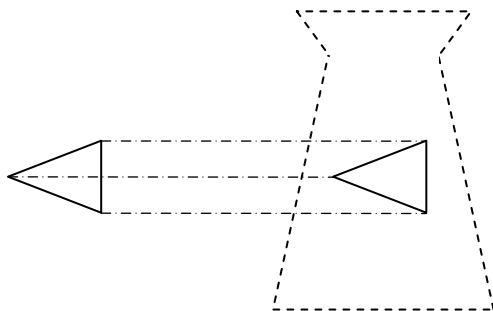

Fig. 1: De archeologische constructie

Iedere bezoeker van een antieke vindplaats of oudheidkundig museum is vertrouwd met de voorstelling van de archeologische constructie in de stijl van de hier afgebeelde. Hoewel de constructie vaak meer fascineert en meer aandacht krijgt (vanwege de leken althans) dan de bewaard gebleven scherf, lijkt deze laatste zich toch aan te dienen als een onbetwistbare zekerheid en houvast, kortom als een voldoende ondersteuning voor de waarachtigheid van de constructie zelf, ook al kan deze, zoals Freud aangeeft, "heel vaak niet boven een zekere waarschijnlijkheid uitkomen" (*Ibid.*: 174).

Maar hoezeer Freud ons ervan probeert te overtuigen dat de psychoanalyticus juist op dit punt in betere omstandigheden werkt omdat het psychische object intact is gebleven en alleen vergeten werd, toch is het evident dat een psychoanalytische constructie het equivalent van de archeologische scherf ontbeert. Niets van de ervaring in de oertijd, noch van het lichaam dat toen heeft ervaren, is strikt genomen materieel bewaard gebleven. Hooguit kunnen we veronderstellen dat een ervaring de "onvergelijkelijk veel complexere" organisatie van het levende organisme duurzaam heeft beïnvloed en veranderd. De aanwijzingen van waaruit de analyticus zijn constructie opmaakt zijn geen archeologische scherven maar actuele symptomen, remmingen, herhalingen en herinneringen, producties met andere woorden van wat ooit duurzaam veranderd werd in termen van geheugen en organisatie.

Gezien materiële scherven ontbreken, stelt zich het probleem hoe we ons de verhouding kunnen voorstellen tussen het psychische object en de reconstructie ervan – stellig niet via de *punt-voor-punt* projectie. Een psychoanalytische constructie behelst immers een narratieve structuur, een verhaal dat het psychische object hooguit *representeert*, ongeveer als volgt:

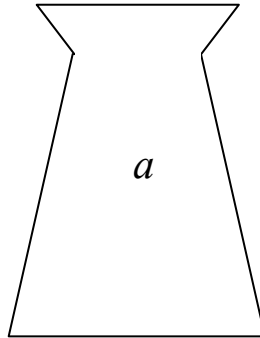

Fig. 2: De psychoanalytische constructie

Hierin vormt de getekende vaas het resultaat van de door de analyticus samengevoegde en aangevulde aanwijzingen van het psychische object. Inderdaad kan in principe de constructiearbeid steeds worden verder gezet, aangezien het individu continu nieuwe aanwijzingen produceert, aan de limiet tot en met het ogenblik waarop we beschikken over de volledige vaas. Het psychische object uit de oertijd van het subject, kunnen we echter bezwaarlijk denken als iets positief, maar is daartegenover fundamenteel negatief. Het subject werd immers gevormd in dezelfde beweging waarin het psychische object definitief verloren ging. De constructie betreft dus wezenlijk de *symbolische omzwachting* van dit object.³

3. Binnen de lacaniaanse theorie vormt het object *a* voor het subject de laatste bescherming tegen het fundamentele tekort. Vandaar dat we in onze afbeelding dankbaar gebruik maken van Lacans metafoer van de pottenbakker die zijn vaas creëert rond een leegte (Lacan, 1986 [1959-1960]: 139-152; Knockaert, 2004: 310-311), alsook van zijn spiegelopstelling waarin de vaas geprojecteerd wordt *rond* de bloemen (Lacan, 1966: 674).

De analogie met het maken van een treinreis

Wat Freud in zijn tekst uit 1937 aanstipt als het belangrijkste verschil tussen archeologie en psychoanalyse voert ons direct naar de tweede analogie die hij hanteert in zijn beschrijving van de psychoanalytische arbeid, namelijk deze met het maken van een treinreis. Heeft de archeoloog met zijn constructie zijn doel bereikt dan behelst de constructie voor de analyticus slechts het voorbereidende werk dat aan de analysant ter bewerking wordt voorgelegd, in een dialectisch proces: "De analyticus voltooit een stukje constructie en deelt het de analysant mede, opdat het hem beïnvloedt; daarna construeert hij een volgend stukje uit het nieuw toestromende materiaal, gaat hiermee op dezelfde manier te werk, en in zulk een afwisseling verder tot het einde" (*Ibid.*: 275).

Hoe een dergelijke dialectiek verloopt, beschrijft Freud in zijn gevalstudie van de jonge homoseksuele (1920a: 185-186). Het maken van een treinreis valt voor hem uiteen in twee etappes: 1. de voorbereidingen tot en met het kopen van het reiskaartje, het betreden van het perron en het vinden van een plaats in de wagon; 2. de reis zelf, dat wil zeggen het zich verplaatsen van station A naar station B.

De eerste etappe van de reis stemt overeen met het voorbereidende werk in de analyse, tot en met de constructie: "[daarin] verschaft de arts zich de noodzakelijke kennis over de patiënt, stelt hem op de hoogte van de praktische en theoretische uitgangspunten van de analyse en zet hem het ontstaan van zijn ziekte, de constructie ervan uiteen, waartoe hij zich op grond van het door de analyse geleverde materiaal gerechtigd acht" (*Ibid.*: 185). De tweede etappe van de reis, namelijk het zich effectief op reis begeven van station A naar station B stemt overeen met de tweede fase van de analyse. Hierin "[...] maakt de patiënt zelf zich de hem voorgelegde stof *eigen*, *werkt* ermee, *herinnert* zich, van wat volgens zijn zeggen bij hem is verdrongen, wat hij zich kan herinneren, en probeert het overige te *herhalen* door het op een of andere wijze weer tot leven te wekken. Daarbij kan hij de uitspraken van de arts *bevestigen*, *aanvullen* en *corrigeren*. Pas terwijl hij daarmee bezig is ervaart hij, door het overwinnen van weerstanden, de innerlijke verandering die men wil bereiken en maakt zich de overtuigingen eigen die hem van de autoriteit van de arts onafhankelijk maken" (*Ibid.*: 185, onze cursivering).

Wat Freud in deze paragrafen beschrijft is niets anders dan wat hij elders de *Durcharbeitung* noemt (Freud, 1914g), het doorwerken van

het materiaal opdat de analysant zich erin zou vinden, met andere woorden opdat hij zich zou kunnen subjectiveren doorheen bewerking en vertaling van de aangeboden constructie. Het *Durcharbeiten* behelst het produceren van een nieuwe constructie, van steeds nieuwe constructies, en dit op een dialectische wijze, i.e. zowel aangebracht door de analyticus als door de analysant. Het komt als het ware neer op een volgehouden oefening in palimpsest.

Deze invulling van het hanteren door Freud van de constructie als een narratieve structuur die ter *Durcharbeitung* wordt voorgelegd, is althans ook het beeld dat wordt opgeroepen in de gevalsstudie van de Rattenman. Wanneer we de door Freud voorgelegde constructie over de doodswens van de Rattenman ten aanzien van zijn vader en over de bron ervan in de oergeschiedenis van zijn patiënt opnieuw bekijken, dan stellen we vast dat deze constructie geprangd zit tussen meerdere constructies of, om preciezer te zijn, tussen meerdere narratieve structuren of "verhalen". Alleen al wanneer we ons beperken tot de zesde en zevende sessie ontwaren we een sequens van zeven narratieve structuren. We zetten deze laatste hier op een rij, waarbij we ze integraal aanhalen omdat dit ons een goed idee kan geven van wat we hier een narratieve structuur noemen alsook van de verschillende aard of herkomst ervan (Freud, 1909d: 34-41).

Het gespreksthema waarmee de Rattenman de zesde sessie aanvat, is de gedachte aan de dood van zijn vader, gedachte die, zo herinnert hij zich, in de loop van zijn leven drie keer bij hem opkwam. Hij toont zich "heel verbaasd over deze gedachten, daar hij toch heel zeker weet dat zijn vaders dood nooit het object van zijn wens, altijd alleen van een vrees kan zijn geweest" (*Ibid.*: 36). Daarop intervenueert Freud met de woorden: "Na deze met grote heftigheid uitgesproken woorden acht ik het zinvol hem een nieuw stukje van de theorie te demonstren. Volgens de theorie beantwoordt zulke angst aan een voormalige en nu verdrongen *wens*, zeg ik, zodat juist het tegendeel van zijn plechtige verzekering moet worden aangenomen. Dit past ook bij de eis dat het onbewuste de contradictoire tegenstelling van het bewuste moet zijn" (*Ibid.*: 36).

De Rattenman reageert bewogen en met ongeloof en "verwondert zich erover hoe deze wens in zijn geval mogelijk kan zijn geweest, als toch zijn vader hem het allerdierbaarst was" (*Ibid.*: 36). Op dat moment evocert Freud een krachtig verhaal, de tragedie Julius Caesar van Shakespeare, een verhaal over het verraad van een "zoon" ten aanzien van zijn "vader": "Ik antwoord dat juist deze intense liefde de voorwaarde voor de verdrongen haat is. Bij indifferente personen zou

het hem stellig gemakkelijk afgaan de motieven voor een gematigde sympathie en dito afkeer naast elkaar te houden, bij voorbeeld als hij ambtenaar zou zijn en van zijn bureauchef dacht dat het een prettige superieur, maar een benepen jurist en inhumane rechter was. Iets dergelijks laat Shakespeare trouwens ook Brutus over Caesar zeggen: 'Omdat Caesar mij liefhad ween ik om hem; omdat hij gelukkig was ben ik verheugd; omdat hij dapper was eer ik hem, maar omdat hij heerszuchtig was doodde ik hem'. En deze woorden wekken reeds bevreemding, omdat wij ons de genegenheid van Brutus voor Caesar sterker voorgesteld hebben" (*Ibid.*: 36).

Hierop sluit Freud onmiddellijk aan met een tweede stuk theorie over de gelaagdheid van het psychisme, wat hem tevens toelaat om de doodswens van de Rattenman daarin te situeren: "Het is uiteraard een probleem waar deze haat vandaan komt; zijn eigen uitlatingen verwijzen naar de tijd waarin hij vreesde dat zijn ouders zijn gedachten konden raden. Anderzijds kan men zich ook afvragen waarom de grote liefde de haat niet heeft kunnen uitdoven, zoals men toch van contrasterende impulsen gewoon is. Men kan slechts aannemen dat de haat toch met een bron, met een aanleiding een bepaald verband onderhoudt dat de haat onverwoestbaar maakt. Dus enerzijds behoedt een dergelijke samenhang de tegen de vader gekoesterde haat voor de ondergang, anderzijds belet de grote liefde dat de haat bewust wordt, zodat voor de haat alleen het bestaan in het onbewuste overblijft, waaruit hij niettemin sporadisch bliksemsnel kan oprijzen" (*Ibid.*: 37).

De Rattenman "erkent dat dit alles heel plausibel klinkt, maar is natuurlijk voor geen zier overtuigd" (*Ibid.*: 37) en voert vervolgens zelf een "constructie" aan, of beter, een recapitulatie, een fragment van zijn individuele mythe, uiteraard, hoe kan het ook anders, onder de vorm van een narratieve structuur: "[...] hij is de beste vriend van zijn vader geweest, net als deze van hem; van een paar gebieden afgezien, waarop vader en zoon elkaar plegen te ontlopen [...], is de intimiteit tussen hen groter geweest dan nu met zijn beste vriend. Van de dame, ter wille van wie hij in de [dwang-]voorstelling zijn vader had achtergesteld, had hij weliswaar veel gehouden, maar echt zinnelijke wensen zoals die er in zijn jeugd volop waren geweest, waren met betrekking tot haar nooit in hem ontwaakt; zijn zinnelijke impulsen waren in zijn kinderjaren trouwens toch veel sterker geweest dan gedurende zijn puberteit" (*Ibid.*: 37-38).

Pas hier legt Freud de eigenlijke constructie voor: "Ik beweer nu dat hij thans het antwoord gegeven heeft waarop wij zaten te wachten, en tegelijk het derde grote kenmerk van het onbewuste heeft opge-

spoord. De bron waaruit de vijandigheid jegens de vader haar onverwoestbaarheid betreft, is kennelijk van de aard van *zinnelijke begeerten*, en daarbij heeft hij zijn vader als *storend* ervaren. Een dergelijk conflict tussen zinnelijkheid en kinderlijke liefde is volstrekt typisch. De pauzes hebben zich bij hem voorgedaan omdat, als gevolg van de voortijdige uitbarsting van zijn zinnelijkheid, deze laatste aanvankelijk zo sterk getemperd werd. Pas toen er opnieuw hevige amoureuze wensen in hem ontwaakt waren, heeft deze vijandigheid zich vanuit de analoge situatie weer gemanifesteerd. [...] De wens (om zijn vader als spelbreker uit te schakelen) moest ontstaan zijn in tijden waarin de verhoudingen volstrekt anders lagen, bij voorbeeld omdat hij zijn vader toen niet inniger liefhad dan de zinnelijk begeerde persoon of omdat hij niet tot helder oordelen in staat was, dus op zeer jonge leeftijd, vóór zijn zesde, vóór het begin van een continue herinnering bij hem, en dat was nu eenmaal voor altijd zo gebleven. – Met deze constructie sluiten wij de discussie voorlopig af" (*Ibid.*: 38).

Deze constructie liet de Rattenman in elk geval niet onberoerd. Bij het begin van de volgende sessie steekt hij van wal met het herhalen van zijn ongelooft, verwijst hij naar een novelle en naar een gezegde van Nietzsche, en hoest hij een herinnering uit zijn kindertijd op. De drie stukjes materiaal – drie narratieve structuren –, bevestigen Freuds constructie en wel veel beter dan een directe *Bejahung* dit vermag: "Hij kan niet geloven, zegt hij, dat hij ooit die wens jegens zijn vader gekoesterd heeft. Hij herinnert zich een novelle van Sudermann [*Geschwister*], die diepe indruk op hem gemaakt heeft, waarin de ene zuster aan het ziekbed van de andere deze doodswens tegen haar bespeurt, om met haar man te kunnen trouwen. Zij doodt zichzelf dan, daar zij na zoiets laags het leven niet waard is. Hij begrijpt dat en hij zou het volkomen terecht vinden als hij aan zijn gedachten te gronde ging, want hij verdient niet beter" (*Ibid.*: 39). "Hij haalt een gezegde van Nietzsche aan: '*Dat heb ik gedaan*', zegt mijn geheugen, '*dat kan ik niet gedaan hebben*'... zegt mijn trots en blijft onverbiddelijk. Ten slotte... geeft het geheugen toe. Op dit punt heeft mijn geheugen dus niet toegegeven" (*Ibid.*: 39). "Met mijn jongere broer – ik ben nu werkelijk erg op hem gesteld, hij baart mij juist grote zorgen, want hij wil een huwelijk aangaan dat ik onzinnig vind; ik heb al bedacht erheen te gaan en dat mens om zeep te helpen, opdat hij niet met haar kan trouwen – met hem heb ik als kind veel gevochten. Tegelijk hielden wij erg veel van elkaar en waren onafscheidelijk, maar ik werd kennelijk door jaloezie beheerst, want hij was sterker, mooier en daarom meer geliefd. [...] Welnu, na zo'n gelegenheid, zeker vóór mijn achtste,

want ik zat nog niet op school, daar ging ik op mijn achtste naar toe, deed ik het volgende: wij hadden kindergeweren van het bekende type; ik laadde het mijne met de laadstok, zei tegen hem dat hij in de loop moest kijken, dan zou hij iets zien, en toen hij erin keek, drukte ik af. Ik raakte zijn voorhoofd, wat hem niets deed, maar het was mijn bedoeling geweest hem erg veel pijn te doen. Ik was daarna geheel buiten zinnen, gooide mij op de grond en vroeg mij af: hoe heb ik dat toch kunnen doen? – Maar ik heb het wel gedaan" (*Ibid.*: 39).

Enige bedenkingen zijn hier op zijn plaats. 1. Uit deze momentopname van de analyse van de Rattenman mogen we besluiten dat, in de bewoordingen van Freuds analogie, deze laatste al op de trein zit, zijn plaats in de wagon heeft ingenomen en zich effectief op weg heeft begeven langs het traject van station A naar station B.⁴ De sequens van zeven (of acht, indien men het aanhalen van Nietzsche apart telt) narratieve structuren geeft ons een goed idee van wat het doorwerken, het *Durcharbeiten* van materiaal betekent, namelijk het proces waardoorheen de analysant zich subjectieveert.

2. Het gaat hier om een dialectiek waarbij elke betrokkene – analyticus én analysant – narratieve structuren verwoordt die van heel verschillende oorsprong kunnen zijn: ontleend aan de theorie (zie enkele interventies van Freud) of aan de literatuur (Shakespeare, Sudermann, Nietzsche), opgedoken uit de herinnering (jeugdherinnering van de Rattenman), of geconstrueerd uit eerder aan bod gebracht materiaal (Freuds constructie; de Rattenmans recapitulatie). Het zijn deze narratieve structuren die de cadans en het ritme bepalen waarmee tijdens de aangehaalde sessies werd gewerkt.

3. Hebben we hier slechts een momentopname van de analyse van de Rattenman belicht, dan blijkt snel dat de aangehaalde sequens de narratieve structuren die als dusdanig in de gevalstudie kunnen aangeduid worden, helemaal niet uitput. Voor de vuist weg verwijzen we hier bijvoorbeeld naar de dwanggedachte van de rattenfoltering, naar het bizarre verhaal over de terugbetaling van het geld voor de pince-nez, naar de diverse verhalen en herinneringen die de Rattenman te berde brengt en waarin de betekenaar *rat* voorkomt, enzovoort.

4. Hoewel deze narratieve structuren niet voldoen aan Freuds strikte omschrijving van de constructie als betrekking hebbende op de in de oertijd van het individu ervaren trauma's, delen zij met de con-

4. Nota bene hij die kort tevoren, in zijn werkelijke leven, de grootste moeite had om de trein te nemen in zijn neurotische constructie over het terugbezorgen van het geld dat door derden betaald werd voor zijn pince-nez (cf. Freud, 1909d: 24-27).

structie één belangrijk kenmerk, namelijk hun verhalende, fictionele structuur. De vraag naar Freuds hantering van de constructie leerde ons in elk geval dit: voor hem stond het dialectisch werken met dergelijke structuren voorop in de concrete analytische arbeid.

5. Is deze vaststelling dan niet in strijd met het paradigma bij uitstek voor de analytische arbeid, namelijk de freudiaanse droomanalyse? Men kan inderdaad opwerpen dat waar Freud de droomanalyse privilegieerde hij toch weinig respect opbracht voor de fictionele structuur ervan, in die zin dat hij de vrije associatie steevast laat aanknopen bij geïsoleerde elementen (betekenaars) van het manifeste droomverhaal en niet bij dit verhaal zelf.⁵ Dit is stellig juist, maar het volstaat om de analyse van eender welke droom door te voeren om vast te stellen dat aanknopen bij een geïsoleerd droomelement elke associatieketting resulteert in een narratieve structuur. Het droomverhaal verschijnt bijgevolg onveranderlijk als een verdichting van meerdere narratieve structuren.

Keren we nu terug naar de hoger aangehaalde sequens van narratieve structuren dan noteren we deze als volgt:

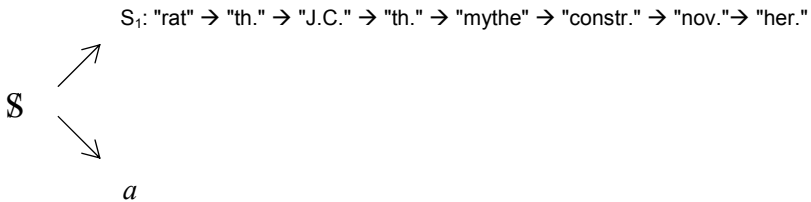

Fig. 3: Freuds theorie representeert de Rattenman voor de tragedie...

Met het voorleggen van een stuk theorie beoogde Freud niet zomaar dat zijn patiënt dit zou bevestigen of zich ermee zou identificeren. Hooguit representeerde dit stuk theorie het subject van de Rattenman slechts eventjes voor een tweede narratieve structuur, namelijk voor de tragedie van Julius Caesar, die het subject op haar beurt eventjes representeerde voor een tweede stuk theorie, dat op zijn beurt het subject representeerde voor het fragment van de individuele mythe, enzovoort.

Merk op dat we aan het begin van deze reeks volledigheidshalve de betekenaar "rat" toevoegden, zijnde de meesterbetekenaar (S₁) waar-

5. Een andere door Freud geprivilegieerde narratieve structuur is de dekherrinnering.

mee Freuds patiënt zich van meet af aan aandiende en die het punt vormt waarop zowat alle belangrijke narratieve structuren uit de *gehele* gevalsstudie met elkaar verknoopt zijn. Het is echter enkel de analytische arbeid, het langdurig bewerken en doorwerken van al deze verhalen, dat deze betekenaar in zijn hoedanigheid van meesterbetekenaar heeft ontmaskerd.

De analogie met het oeuvre

Met de noties van de narratieve structuur (als uitbreiding van Freuds constructie in enge zin) en van het zich subjectiveren (als resultaat van Freuds *Durcharbeitung*) hebben we ons stellig verwijderd van onze oorspronkelijke historische vraagstelling naar Freuds gebruik van de constructie als techniek. Nochtans ontwaren we het verband tussen wat hij constructie noemt en de notie van het zich subjectiveren op drie plaatsen in zijn tekst over "Constructies in de analyse": 1. In een misschien wat gebrekkig te noemen bewoording, daar waar hij erop wijst dat het de bedoeling is van de psychoanalytische arbeid om "[...] de patiënt ertoe te brengen dat hij de verdringen van zijn vroege ontwikkeling weer opheft ten einde ze door reacties te vervangen die bij een toestand van *psychische gerijptheid* zouden passen" (Freud, 1937d: 272, onze cursivering); 2. Pertinenter waar hij de vergelijking maakt tussen de analytische constructies en de waanvormingen van psychotici (*Ibid.*: 283). Het is in de elaboratie – cf. Schrebers *Denkwürdigkeiten* (1903) – van de waan dat de psychoticus na de catastrofe van de *Weltuntergängerlebnis* een poging onderneemt om zich te hersubjectiveren, om de sociale band te herstellen en dientengevolge, hoe wankel ook, zijn bestaan als subject te verzekeren; 3. Impliciet in zijn verwijzing naar de collectieve waanconstructies van de godsdiensten die een volk toelaten zich als dusdanig te subjectiveren (Freud, 1937d: 283).

Gegeven onze uitbreiding van de notie constructie, en gegeven wat de gevalsstudie van de Rattenman ons leerde, namelijk dat het *Durcharbeiten* betrekking heeft op narratieve structuren, zijn we zo vrij om aan Freuds beide analogieën een derde toe te voegen, namelijk deze met het subjectiveringsproces geïmpliceerd in het maken van een *oeuvre*. De term "oeuvre" vatten we hier op in de brede betekenis van het woord en dan verwijst deze term zowel naar een psychoanalytisch als naar een filosofisch of kunstzinnig oeuvre (plastisch, literair, cinematografisch of fotografisch, enzovoort). De analogie met het oeuvre dringt zich op vanuit de gedachte dat de psychoanalyse niet het

alleenrecht heeft op het subjectiveringsproces. Dit laatste kan zich vanzelfsprekend ook voordoen buiten de psychoanalyse, feit waarvan de auteurs van een oeuvre uitvoerig getuigen.

Zo stelt de Hongaarse Nobelprijswinnaar Imre Kertész op de flaptekst van de Nederlandse vertaling van *Het fiasco* (1988) onomwonden dat het zijn "morele plicht is om steeds opnieuw dezelfde roman te doorleven en te schrijven" en dat het boek "uit dezelfde bron afkomstig is als *Onbepaald door het lot*" (1975), de roman waarin hij in een autobiografische fictie getuigt van zijn ervaringen in het nazikamp. Laatstgenoemd verhaal is autobiografisch omdat Kertész daadwerkelijk werd opgepakt en gevangengezet in Auschwitz en Buchenwald. Maar het is tevens fictie omdat het het ervaren slechts kan symboliseren en het in die zin ook niet samenvalt met het subject van de schrijver. *Onbepaald door het lot* (1975) kan dit subject slechts representeren voor een ander verhaal, bijvoorbeeld voor *De samenzwering* (1977), verhaal dat naar plaats en handeling helemaal niet autobiografisch maar geheel verzonnen is en toch in een fictionele structuur de waarheid uitdrukt van het subject dat werd getekend door de kampervaring en het communistische regime. Kertész identificeert zich evenmin met dit verhaal dat hem als subject op zijn beurt *representeert* voor *Het fiasco* (1988):

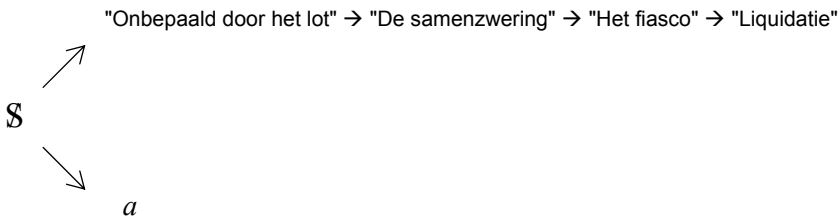

Fig. 4: "Onbepaald door het lot" representeert Kertész voor "De samenzwering"...

Een tweede voorbeeld uit de literaire wereld halen we aan met Marguerite Duras, die van in haar adolescentie doorhad dat haar leven in het teken zou staan van het dilemma "schrijven of dood". Eén van haar eerste romans, *Un barrage contre le Pacifique* (1950), doet het "autobiografische" relaas van haar jeugd in Indochina. De roman is echter evenmin als Kertész' *Onbepaald door het lot* (1975) te lezen als een getrouwe weergave van de feiten, maar vormt op zich de beweer-

king van een ouder verhaal dat ze neerschreef in haar dagboek toen ze veertien jaar oud was (cf. Adler, 1998: 73-114).

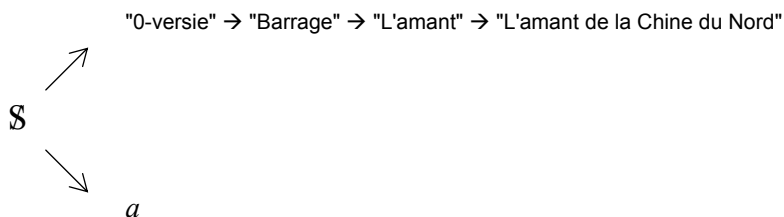

Fig. 5: De "0-versie" representeert Duras voor "Un barrage contre le Pacifique"...

Deze "nulversie" van haar confrontatie met de seksualiteit representeert Duras voor *Un barrage contre le Pacifique* (1950), zoals dit laatste haar representeert voor de veel meer gestileerde versie *L'amant* (1984) en zoals dit haar weer representeert voor het nog latere *L'amant de la Chine du Nord* (1991).⁶

Tot besluit

De analogie tussen Freuds techniek van de constructie en het maken van een oeuvre lijkt ons veelbelovend als kapstok binnen het brede domein van de "toegepaste" psychoanalyse maar ook binnen dit van de geschiedschrijving van de psychoanalyse. Want als er toch één analyticus is geweest die zich onder meer in zijn oeuvre aantoonbaar heeft weten te subjectiveren, dan is het toch Freud. Nemen we alleen al zijn meesterwerk, *De droomduiding* (1900a), dan ontmoeten we hem daarin én als verteller van dromen, én als personage, én als diegene die de dromen interpreteert, én als auteur van het boek. In *De droomduiding* (1900a) kijken we er letterlijk op toe hoe een heel persoonlijk verhaal zich laat vertalen in een theoretische constructie. Dit

6. Het leidt geen twijfel dat Duras zich door het schrijven in leven heeft weten te houden en zich aldus doorheen haar oeuvre kon subjectiveren. Wie zich hiervan wil overtuigen verwijzen we naar wat zij zelf hierover getuigt in *Écrire* (1993). De reeks van de vier aangehaalde verhalen kan hier zelfs uitgebreid worden langs de helling van wat in de door ons aan Lacan ontleende formalisatie de metonymische verglijding van verhaal naar verhaal onderstut, namelijk het fantasma. Dit laatste vormt de lacaniaanse tegenhanger van de freudiaanse constructie. Nu is het stellig niet steeds mogelijk om vanuit de metonymische verglijding van verhalen die een oeuvre uitmaakt het ondersteunende fantasma te construeren. Voor Duras werd het ons voorgedaan door Quackelbeen (1984).

wordt nog duidelijker wanneer we zijn gehele oeuvre bekijken. In de opeenvolging van zijn werken ontwaren we minstens één *Leitmotiv* dat zijn psychoanalytisch oeuvre van het prille begin tot het einde doordringt en dat aantoonbaar getuigenis aflegt van dit subjectiveren.

Zo representeren *Hamlet* en *Oedipus Rex* het subject Freud voor zijn theorie over het oedipuscomplex zoals neergeschreven in zijn briefwisseling met Fließ (Freud, 1985c) en later opgenomen in zijn *magnum opus*. Op zijn beurt representeert dit stuk theorie het subject Freud voor zijn wetenschappelijke mythe van de moord op de oervader uit *Totem en taboe* (1912-1913a), welke Freud opnieuw representeert voor zijn historische roman over *De man Mozes en de monotheïstische religie* (1939a).

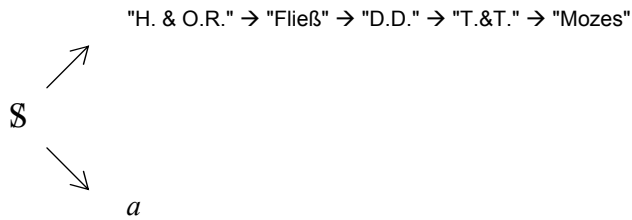

Fig. 6: "Hamlet" & "Oedipus Rex" representeren Freud voor zijn brief aan Fließ...

We benadrukken dat het hier niet gaat om een willekeurige metonymische reeks, al kunnen zich eventueel nog andere teksten hier laten invoegen. Elders hebben we het specifieke moment waarop Freud vanuit zijn eigen gemoedsbewegingen de tragedies van *Hamlet* en *Oedipus Rex* aangreep om zich erdoor te laten representeren voor zijn theorie over het oedipuscomplex in detail onder de loep genomen, dat wil zeggen enkel wat in de notatie hierboven wordt weergegeven door de eerste twee pijlen in de metonymie (Geerardyn, 2002). Dit soort micro-onderzoek van het subjectiveringsproces wordt uiteraard slechts mogelijk gemaakt door de hoeveelheid en de aard van het materiaal dat Freud heeft nagelaten. We wagen ons hier niet aan de constructie van Freuds fantasma, maar opperen slechts dat het thema (de organiserende meesterbetekenaar) dat insisteert doorheen de hier genoemde narratieve structuren en deze dus met elkaar verbindt, onmiskenbaar dit is van de doodswens ten aanzien van de vader – ooit door Lacan geduid als Freuds verdediging tegen de castratie (Lacan, 1958-1959: les van 7 januari 1959; Demoulin, 2004: 403-404).

Freud's Use of Construction: Contribution to the History of Psychoanalytic Technique

Summary: In this paper the author investigates the precise manner in which Freud applied the technique of construction in his clinical practice. Notwithstanding the fact that construction comprised an obvious part of Freud's technique, he seldom mentioned it in his works. Light is shed on Freud's technique of construction by revisiting the analogies he used to describe psychoanalytic practice, i.e., the psychoanalyst as archeologist (1937*d*) and psychoanalysis as travel (1920*a*), and the sixth and seventh sessions of his analysis of the Ratman (1909*d*). It appears that for Freud construction not only formed an integral part of his technique but was also the focus of a dialectical working through. Attention is paid to the role of working through in the subjectivation process as part of the psychoanalytic cure. To conclude, the author presents a third analogy in order to elucidate the range of the technique of construction: the analogy of an oeuvre.

Key words: History of Psychoanalysis, Technique, Construction, Narrative Structure, Oeuvre.

Bibliografie

- L. Adler (1998), *Marguerite Duras*, Paris, Gallimard.
- C. Demoulin (2004), "L'Oedipe, rêve de Freud", *Psychoanalytische Perspectieven*, jg. 20, no. 3, pp. 397-414.
- M. Duras (1950), *Un barrage contre le Pacifique*, Paris, Gallimard, 2001.
- M. Duras (1984), *L'amant*, Paris, Les Éditions de minuit.
- M. Duras (1991), *L'amant de la Chine du Nord*, Paris, Gallimard, 1996.
- M. Duras (1993), *Écrire*, Paris, Gallimard, 1996.
- S. Freud (1900*a*), *De droomduiding*, *Psychoanalytische duiding 2/3*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1987.
- S. Freud (1909*d*), "Opmerkingen over een geval van dwangneurose ['De Rattenman']", *Ziektegeschiedenissen 5*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1989, pp. 9-95.
- S. Freud (1910*c*), *Een jeugdherinnering van Leonardo da Vinci*, *Cultuur en religie 2*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1983, pp. 25-117.
- S. Freud (1912*b*), "Dynamiek van de overdracht", *Klinische beschouwingen 4*, Meppel-Amsterdam, Boom, pp. 69-84.
- S. Freud (1912-1913*a*), *Totem en taboe*, *Cultuur en religie 4*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1984.
- S. Freud (1914*g*), "Verdere adviezen over de psychoanalytische techniek II: Herinneren, herhalen en doorwerken", *Klinische beschouwingen 4*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1984, pp. 129-143.
- S. Freud (1933*a*), *Colleges inleiding tot de psychoanalyse*, *Nieuwe reeks*, *Inleiding tot de psychoanalyse 3*, Meppel-Amsterdam, Boom.
- S. Freud (1918*b* [1914]), "Uit de geschiedenis van een kinderneurose ['De Wolvenman']", *Ziektegeschiedenissen 3*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1981.
- S. Freud (1920*a*), "Over de psychogenese van een geval van homoseksualiteit bij een vrouw", *Ziektegeschiedenissen 2*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1988, pp. 175-209.
- S. Freud (1937*d*), "Constructies in de analyse", *Klinische beschouwingen 4*, Meppel-Amsterdam, Boom, pp. 267-283.
- S. Freud (1939*a* [1934-1938]), *De man Mozes en de monotheïstische religie*, *Cultuur en religie 6*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1992.
- S. Freud (1955*a* [1907-1908]), "Oorspronkelijke notities betreffende de 'Rattenman'", *Ziektegeschiedenissen 5*, Meppel-Amsterdam, Boom, pp. 97-182.

- S. Freud (1985c [1887-1904]), *Briefe an Wilhelm Fließ, Ungekürzte Ausgabe herausgegeben von J.F. Masson*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1986.
- F. Geerardyn (2002), "'The readiness is all!'" of hoe Shakespeare Freud las, *Psychoanalytische Perspectieven*, jg. 20, no. 3, pp. 415-423.
- I. Kertész (1975), *Onbepaald door het lot*, Amsterdam, Van Gennep, 2003.
- I. Kertész (1977), *De samenzwering*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2005.
- I. Kertész (1988), *Het Fiasco*, Amsterdam, Van Gennep, 1999.
- I. Kertész (2003), *Liquidatie*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2004.
- V. Knockaert (2004), "Schrijfsels rond *das Ding*", *Psychoanalytische Perspectieven*, jg. 22, nos. 3-4, pp. 299-315.
- J. Lacan (1958-1959), *Le séminaire, Livre VI, Le désir et son interprétation*, onuitgegeven.
- J. Lacan (1966 [1958]), "Jeunesse de Gide ou la lettre du désir", *Écrits*, Paris, du Seuil, pp. 739-764.
- J. Lacan (1966 [1960]), "Remarque sur le rapport de Daniel Lagache: 'Psychanalyse et structure de la personnalité'", *Écrits*, Paris, du Seuil, pp. 647-684.
- J. Lacan (1986 [1959-1960]), *Le séminaire, Livre VII, L'éthique de la psychanalyse*, texte établi par J.-A. Miller, Paris, du Seuil.
- J. Quackelbeen (1984), "Met Jacques Lacan: een hommage aan Marguerite Duras voor de verrukkelijke Lol. V. Stein", *Psychoanalytische Perspectieven*, nos. 4-5, pp. 17-55.
- D.P. Schreber (1903), *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*, Leipzig.